

A „szükségyszerűség elkerülhetetlen parancsa” és a történetkutatás – Válasz Honvári Jánosnak ^[1]

Ritka, hogy egy könyv recenziója is recenziót szüljön. A viták bizonyítják, hogy egy-egy tudományterület alap kutatások, nézőpontok ütközése és párbeszéd révén eleven mozgásban van. Különösen igaz ez a történetkutatásra, amely diszkurzív jellege miatt nem nélkülözheti a folyamatos revíziót.

A végső igazság kimondására tehát nem törekedhetünk, vagy legfeljebb csak annyiban, mint amit *Robert Musil* ír: „az igazság ilyen tárgynál nem középen van, hanem körös-körül, mint egy zsák, amely minden beleyőmőszölt új véleménnyel megváltoztatja a formáját, de egyre szilárdabb lesz.”^[1]

Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a viták során keletkező szövegek éppen a lényegre leplezhetik, ahogy ez ebben az esetben is körvonalazódott.

A *Honvári János* által kritizált írásunkban, illusztratív és *Varga Zsuzsanna* állításait más megvilágításba helyező forrásválogatásunkban a kortársi, tömeges tapasztalatok érzékeltesére tettünk kísérletet. Tiszteletben tartva, hogy bárkinek lehet személyes meggyőződése egy rezsimről, jelen esetben a kommunista diktatúra évtizedeiről, a történetkutatásban azonban mégis a világos történeti kérdéseknek, szempontoknak és forrásvizsgálatoknak van elsődlegessége. Sajnáljuk, ha egyes olvasók írásunkba több mindent látnak, éreznek bele. Figyelmes olvasás, összevetés alapján bárki számára napnál világosabb lehet, hogy Honvári János olyan állításokat tulajdonít nekünk, amelyeket mi nem írtunk és nem is képviselünk. Vitáirátának a világtörténelemtől a helyi összefüggésekig terjedő felvetései mindegyikére nincs értelme itt válaszolni. Vitánk azért is látszik parttalannak, mert ő maga nem hivatkozik szöveghelyekkel igazolhatóan Varga Zsuzsanna könyvének konkrét oldalaira, továbbá figyelmen kívül hagyja vidéktörténeti kutatásaink elmúlt tíz évének mintegy tucatnyi kötetét. Ahol *Ö. Kovács József* könyvét említi torzított módon, ott szintén nem veszi tekintetbe a szerzőnek az 1945 és 1970 közötti időszakra vonatkozó dokumentumkötetét. Honvári János több állításának, vagy inkább véleményének bőséges cáfolatát olvashatjuk az említett kötetekben. A vélemények közé kell sorolnunk azt az állítást is, miszerint a rendszerváltás után született munkák olyanok, amelyek a „termelőszövetkezetekben [...] csak a rosszat látják”. Állítását szakirodalmi tételekkel itt sem támogatja meg. *Ö. Kovács József* 2008-ban,^[2] majd monográfiájában a historiográfiai előzmények bemutatásakor még 2012-ben (!) is azt az összefoglalást adhatta, hogy az addig megjelent munkák szerint az 1959 és 1961 közötti kollektivizálási kampányok kapcsán mindössze szelíd erőszakról és 1956 vereségutódáról beszélhetünk.^[3] Megdöbbentő, de a kötet előmunkálatait is beleszámolva, mindössze tizenöt-húsz éve kutatási kérdés és feladat, hogy vizsgáljuk ezt az állami erőszakhullámot is, s ne utaljuk mindenestül a *Rákosi Mátyás* nevével fémjelzett korszak jellegzetességei közé.

A szovjet rendszerről szóló, 2021. októberi akadémiai vita milliója és az itteni vitánk nagyobb látószögű összefüggései is érzékeltetik a magyar jelenkortörténeti kutatás húsz-harminc éves megkésetttségét.^[4] Több bekezdést olvasva, feltettük magunknak a kérdést, hol kellene kezdenünk a beszélgetést?

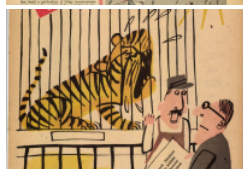
Karikatúrák a Ludas Matyiban a tévesztésről

[2]

[3]

[4]

[Tovább a galéria oldalára](#) ^[5]

Forrás: Arcanum

Továbbra is helyesnek tartjuk, ha Varga Zsuzsanna monografikus igényrel megírt könyvének súlyos torzításait a maguk teljességében láttatjuk. Honvári János ezeken túllép, mert láthatóan nem férnek bele a koncepciójába, amit írása utolsó bekezdésében az egyéni gazdálkodásra vonatkozóan egyértelműsít: „Az önállóság (vagy inkább annak hamis tudata) minden bizonnyal örömmel töltötte el, valójában azonban földjének életre szóló rabszolgája maradt, amelynek időnként családja is áldozatává vált. Befejezőképpen választ kell adnia a következő kérdésre: azért, mert mindenféle modernizációnak vannak vesztesei, sőt esetenként áldozatai is, mondjunk le a haladásról?”

Az előbbi sorokban érzékelhető, tudományos szocializmusnak nevezett gondolkodási horizont „hamis tudata” önálló elemzést igényelne. A hamis tudat kapcsán viszont tisztázandó a kérdés: kik gondolták a kényszerkollektivizálást, azaz az egyéni paraszti gazdálkodást és a földmagántulajdon többségét felszámoló állami erőszakot „szövetkeztetésnek”, „tévesztés-mozgalomnak”, a közös gazdálkodást felszabadulásnak, amely a „haladást” biztosította?

Honvári János is azt üzeni, hogy amiről vitatkozunk, az tulajdonképpen a „haladás” érdekében történt. Mondhatnánk, hogy ahol vágják a fát, ott hullik a forgács. Nagyon veszélyesnek, megtévesztőnek gondoljuk ezt a doktrínát. Ha már a nemzetközi összehasonlítást felvetette: a „modernizáció” nyugati „vesztesei” az adott piaccgazdasági mechanizmusokkal magyarázhatták a történéseket, szemben a felülről vezérelt kelet-európai állami projektek résztvevőivel, áldozataival.^[5] Hogyan lehet összemosni például a nyugat- vagy észak-európai hagyományos paraszti társadalom hosszú évtizedek alatti felbomlást, átalakulási folyamatát a kommunista terror szinte márholnapra történő személyes és családi tragédiáival? Miként lehet túllépni Varga Zsuzsanna egyik módszerén, hogy angol nyelvű könyvének reál-történeti (tehát nem historiográfiai) részében az erőszak során az agitátorok lettek a megátadottak? Vajon a tatárdúlás elmondható lenne-e úgy, mint ismerkedés Magyarország nevezetességeivel és lakóival?

A magyar kommunista diktatúra projektjében is a beavatkozó, ellenőrző állam túlsúlyos működése, s nem a „munkásosztály” – nyilvánvalóan fikatív, mitizált és fetiszizált – hatalma volt a meghatározó.^[6] Ha mozgalomnak tekintjük a kommunizmust, akkor természetesen más meghatározó elemek kerülnek előtérbe, mint például a totális igénnyel fellepő ideológiai tanítás, a pártvezetést és a magatartásmód.^[7] Eppen ezért a kutatások számára célszerű lenne, ha „ideológiamentessé” tennék a „kommunizmus” fedőnével ellátott társadalmi gyakorlatot. Ez többek között azt jelentené, hogy ebben a közelítésmódban az alaphipotézis szerint a „gyakorló kommunistáknak” valójában nem a kommunizmus felépítése lehetett a céljuk (hiszen ennek eleve tisztázatlan volt a jövőképe, társadalmi megvalósulásának módja, ideje). Ha mégis, akkor azt csak a „társadalom megerősökölésének” révén vélhetők megvalósíthatónak. Ezzel kapcsolatban is igen tanulságosak *Kádár János* 1958 decemberében, a kényszerkollektivizálási kampány elindítása előtt elmondott szavai: „...az én véleményem szerint a párt tekintélyén, tömegbefolyásán, tömegkapcsolatán múlik végső fokán a termelőszövetkezetek fejlesztése. [...] Mert azért el ne felejtjük, elvtársak, harmadszor kapaszkodunk az emelkedőnek. Negyedszer! Én nem tudom, az igazság, ugye a mese szerint mindig háromszor volt szabad megkísérelni a feladat megoldását! Igaz? És a sportversenyeken is háromszor szabad kísérletet tenni átugrani, vagy nem tudom én, mi. Hát ezt nem viccből mondom! Én azt hiszem, hogy negyedszer kísérletet tenni, ahhoz nagyon, nagyon-nagyon szörnyű dolgokon kell átmenni, ne kelljen negyedszer kísérletet tenni! És ne az óhajtól vezetessük magunkat, hanem a felelősségtől, hiszem, érzem, hogy tudunk most menni feifelé ezen az emelkedőn, de ez kapaszkodó, mindnyájan meg fogunk izzadni. De én azt hiszem, hogy fel fogunk mi oda jutni.”^[8]

A „reálszocializmus” rendszerspecifikussá vált folytonos működési zavaraira tekintve, amelyeket sokszor maga a pártvezetés sem leplezett, nyilvánvaló, hogy a valódi cél tisztázatlan, vagy pedig nem egy egalitárius és szociális társadalom megteremtése lehetett. A különböző történelmi szituációknak, de még inkább az egyéni és kollektív emberi magatartásmódoknak a megértése szempontjából fontos tényező az utópia varázsa,^[9] ami a kommunista projekt kivitelezői számára is felmentést adott a társadalmi következmények alól. Alapvetően ezzel is magyarázhatók a 20. századi diktatúrák „sikerei”.^[10]

Néhány konkrét reflexió

A kritikára az alábbi kategóriák mentén válaszolhatunk:

- 1) a történelemszemlélet kérdései;
- 2) források és azok értelmezése;
- 3) érvelési hiba.

1) A történelemszemlélet kérdései

Honvári János történelemszemlélete mintha rehabilitálni szándékozná az utóbbi évtizedekben meglehetősen kompromittálódott szükségszerűségi narratívát.[11] Ennek a szemléletnek, *Donáth Ferenc* publikációi mellett, tárgyunkat érintő programadó írása *Márkus Istvánnak Mit láttam falun?* című 1967-es tanulmánya, amely egyértelműsítette a rendszerváltás előtti diskurzus kereteit. Vagyis dogmává vált az, hogy az 1959-es tézisesítés jobb, mint az 1956 előtti, illetve, hogy a nagyüzemre való áttérés elkerülhetetlen és szükségszerű. A későbbiekben árnyalatrai kérdésekről lehetett ugyan vitatkozni, de csak az publikálható, aki hitet tett a nagyüzemi termelés felsőbbrendűsége mellett. [12] Szisztematikus feltárásokból ma már tudható, hogy a kor szociográfusai pontosan érezték az ellentmondásokat, sőt hírt is adtak a traumákról, a visszasságokról, ám ezt csak kódolt-szimbolikus nyelven tehették meg.[13]

Túl azon, hogy a szükségszerűség egytényezős magyarázat és passzivitásra kárhözhatja a cselekvő embert, *Karl Poppernek, Leszek Kolakowskinak* vagy *Zygmunt Baumannak* a kritikáit is érdemes idézni, vagyis azt, hogy a marxi szükségszerűség súlyos morális csapdát tartalmaz. Ha valami szükségszerű, akkor a nagy cél érdekében a kisebb-nagyobb csalások, visszaélések, „túlkapasok” elnézhetők.[14] Így tesz Honvári János is, aki nem ismer „olyan nagy tömegeket érintő politikai-társadalmi-gazdasági változást sem, ahol az átalakítást ne kísérte volna valamilyen kényszer.” Miként magyarázható ezen elképzelés szerint a szociális piacgazdaság kiépülése ugyanezen évtizedekben a vasfüggöny másik oldalán? S ami azt a kérdést illeti, hogy volt-e alternatívája a termelőszövetkezeteknek, szintén érdemes a keleti blokkon túlra tekinteni, s Finnország vagy Ausztria példáját felhozni. Éppen a Varga Zsuzsanna által is szerkesztett finn – magyar összehasonlító kötet[15] tanulmányai mutatnak rá, hogy a megkérdőjelezhetőnek mondott Kopátsy Sándor véleményével ellentétben volt a világnak még olyan szeglete, ahol jól – sőt jobban – élt a parasztság. Érdemes ehelyütt felidézni Andorka Rudolf összehasonlító tanulmányának konklúzióját: „A modernizáció magyarországi szocialista útja sokkal nagyobb erőfeszítéseket követelt a lakosságtól (és, mint láttuk, kisebb gyümölcsöt hozott), mint a finn út. [...] Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai modernizáció magyarországi útja sokkal nagyobb fokú elidegenedést okozott, sokkal nagyobb érték- és normazavart hozott létre, mint az ebben a tekintetben sokkal kiegyensúlyozottabbnak látszó finn út. Bár az egész szocialista korszak egymástól sok tekintetben nagyon különböző alkorszakokra osztható fel, a nem anyagi jólét-dimenziókban a romlás – úgy látszik – folyamatos volt.” [16]

S ha a szovjet érdekszférán belül maradunk, Lengyelország példája nem szerencsés, hiszen az államnak megvoltak azok a kényszerítő eszközei (pl. nyomott felvásárlási árak), amelyekkel az egyéni gazdaságokat hátrányos helyzetbe hozták.[17]

2) Források és azok értelmezése

Honvári János recenzióknak bírálatakor olyan igényeket támaszt, amelyeknek csak egy olyan átfogó igénnyel írt monográfia felelhetne meg, mint amilyen Varga Zsuzsanna munkája. A recenzió, jellegéből adódóan csak példákat hozhat, vétót a metanarratívával szemben. Bár ő maga pikantériaként tekint arra, hogy a politikai diktatúra döntéshozói által ránk hagyott szövegeket használtunk, döntésünk tudatos volt.

Egyrészt azért fontosak a bürokrácia dokumentumai, mert Esterházy Péter szavaival: „*kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot*” – vagyis a propaganda szövegei mellett már csak a politikai túlélés érdekében is meg kellett hallani a társadalmi valóság hangját. Tekintve, hogy Varga Zsuzsanna könyve a monolitikus látszó pártállamon belül formálódó érdekcsoporttal foglalkozik, jogos törekvésnek tekintettük, hogy olyan szövegekből válogassunk, amelyek ezen lobbizáró térbe is bekerültek. Éppen ezért fontos hangsúlyozni, hogy Honvári János állításával szemben nem mi bíráljuk az akkori termelési rendszereket a mennyiségi szemlélet miatt, hanem a kortárs források, még pontosabban az azokban szereplő döntéshozók is. Hasonlóan nem mi rójuk meg a könyvben írtakat, amiért a termelőszövetkezetbe bevitt javak esetében a szerző tulajdonról beszél a kvázi-tulajdon helyett, hanem Kornai János, és persze az érintett kortársak nagy része. Másrészt választásunkhoz hozzá kell számolni a következő tény: a pártállam nyilvánossága szűkre szabta a kritika lehetőségeit, a besűgőhálózat és a retorziók hatékonyan korlátozták az alternatív nyilvánosság, vagy egyáltalán a források körét. Vannak kivételek, így például az érdeklődő olvasó figyelmébe ajánljuk egy paraszterbesztől visszamelekezéseit, aki az áldozat szempontjából mondja el a termelőszövetkezetbe való beléptetés történetét.[18]

Honvári János érvelése nem vonult fel sem kellő számú forrást, sem kellő szakirodalmat akkor, amikor állításait megfogalmazza. Naivitásként vagy a meritokrácia dicséreteként kell-e értelmeznünk azt az állítást, hogy a Központi Bizottságba olyan nagyvállalati igazgatók kerültek be, akik „*jól dolgoztak, illetve sikeresen valósítottak meg egy adott időszakban fontosnak tartott célkitűzést*”? A megállapítás mindenestre szembe megy például Szalai Erzsébet kutatásával, aki már az 1980-as években feltárta a nehézzipar érdekijárási rendszerének visszasságait. De példaként hozható Jásdi István visszaemlékezése is, akinek elbeszélése hasonló mechanizmusokra enged következtetni az agráriumban is.[19] Honvári János számadatai hasznos szempontok lehetnek, de nem megkerülhető az azok elemzése. A fentiekben túl érdemes elgondolkodni azon is, hogy a természetlátogató mennyiben határozta meg a politikai rendszer, és mennyire az attól sok esetben független technikai fejlődés. Például a műtrágya alkalmazása a világ bármely pontján és bármely politikai rendszerében az átlaghozam növelésének irányába hatott. Nem tudjuk meg, mire alapozza Honvári János azt a kijelentését, hogy a téziszervezés közben megtapasztalt erőszak nem rendszerszintű jelenség volt, hanem a „túlterjesztők, hatalommal visszaélők” egyéni akciói. Meglepő, hogy nem gondol már a *Tanú* című filmben is karikírozott hatalomtechnikai eljárásra, mely a felelősséget mindig alsóbb szintre, konkrét személyekre hárítja, akiket aztán a hatalom tetszés szerint rehabilitálhat, amint ezeket az eseteket Szakolczai Attila[20] az 1956-ot követő ávós gyilkosságok kapcsán már feltárta. Hasonlóan ellentmond a forrásközléseknek az is, hogy az agitátorok az erőszakot csak a távoli tanyavilágban követték volna el.[21] Honvári ezen sorai önmaguknak is ellentmondanak, hiszen arról írt, hogy a téziszervezés erőszakosságát senki sem vitatta. Varga Zsuzsanna könyvében az erőszak az agitátorok fenyegetésének képeben van jelen, Honvári pedig láthatóan szintén bagatellizálja a kérdést. Vajon Kopátsy Sándor erőszakot igazolva érvelése elfogadható lenne-e, ha nem a magyar parasztságra, hanem más népcsoportokra alkalmaznánk? Az ausztrál óslákok vagy a lappok szenvedései igazolhatók lennének-e azáltal, hogy utódaik villanyvilágítást és vezetékes vizet kaptak? Megengedhető volna, hogy egy teljes kultúrát egész egyszerűen a „*hamis tudat*” körébe utaljunk?

Miért elvárás az, hogy a többséget alkotó egyszerű tézisztag hangja csak egytől arányban jelenjen meg a hatalom ilyen-olyan reprezentánsaihoz (függetlenül a pártfunkcionárius, tézisz-elnök, agronómus, brigádvezető) képest? Kutatásaink a társadalomról a társadalom tagjainak szólnak, még akkor is, ha egy politikai diktatúrának nagyon nehéz felhangosítani a nagy társadalmi csoportok hangját. Továbbá éppen a társadalmi gyakorlatot jól tükröző források, köztük dokumentumfilmek interjúi is csöfolják az előbbi beállítást.[22]

3) Érvelési hiba

Honvári János többször tulajdonít nekünk olyan kijelentéseket, amiket mi nem tettünk. Tudomásunk szerint senki sem tekinti a kollektivizálást a legtragikusabb huszadik századi eseménynek, de tömegessége és brutalitása miatt joggal láthatjuk az egyik legtragikusabbnak.[23] Nem érezzük etikusként bírálóknak részéről a különböző történelmi traumákat elszenvetett csoportok szembeállítását, már csak azért sem, mert kutatásaink szerint ezen csoportok között nem volt éles határvonal. Ezzel együtt természetesen látjuk a traumák közötti világos különbségeket. Az „iparszerű” megsemmisítést jelentő holokauszt túlélő emberek áldozatai lehettek az 1945-ös földfosztásnak[24] és a kollektivizálási kampányoknak[25] is, ennek folyamatát vidéktörténeti kötetünk igyekeznek feltárni.

A szalmabáb-érvelés logikáját követi az is, hogy az „1956 utáni nomenklatúrának az lett volna az elsődleges célja, hogy a lehető legtöbb szenvedést és kárt okozza a társadalomnak.” A pszichológiai megismerhetőség korlátain túl a tabusítások és öntabusítások rendszerében, mint amilyen a rendszerváltás előtti világ volt, igen nehéz volna feltárni az egykori cselekvők motivációit. Mi erre nem is vállalkoztunk: tetteiket, tetteik következményét vizsgáltuk. Vidéktörténeti kutatásaink hangsúlyos eleme, hogy feltárjuk a társadalmi cselekvések azon célszerű és nem tervezett struktúráit és folyamatait, az alkalmazkodó ellenállásokat és kollaborációkat, a tapasztalatok és mentalitások hálózatát, amelyek a „társadalmi autonómia”, a színlelt szocializmus bizonyos formáit képezték. Jól példázta ezt a munkavégzés kérdése.

A termelőszövetkezetben megnyilvánuló rossz munkamorál nem mi, hanem Varga Zsuzsanna könyve emelte a diskurzusba. Honvári szalmabáb-érvelése ellenére a rossz színvonalú munkavégzést mi nem terjesztettük ki a háztájira, sőt azt állítottuk, hogy a gyarapodás szűkre szabott lehetőségét számosan a háztájiban, önkiszákmányolás útján igyekeztek kihasználni. Azonban azt is meg kell ismételnünk, hogy Losonczi Ágnes már a rendszerváltás előtt rámutatott arra, miszerint órábérre lebontva a háztájiból elért jövedelem a hetvenes években már a legalacsonyabb ipari munkabért sem érte el.[26] Újfént csak utalni tudunk az időméréleg-kutatásokra is.

A Kádár-korszakban is volt önreflexió, de ezt nem tekinthetjük valódi nyilvánosságnak.[27] A Honvári által kifogásolt pontok – nevezetesen, hogy a családi konfliktusok, az alkoholizmus és a túlterheltség is közrejátszottak a neurozisz megjelenésében – tulajdonképpen mind köthető a kényszerkollektivizáláshoz. Éppen ezt mutatja meg, hogy az agrártermelésre koncentrált szektorális látásmód nem képes megragadni a társadalmi valóságot: a nagyüzemi mezőgazdálkodás nem csak termelési mód, hanem életformát befolyásoló tényező, amely kihát a teljesítményhez való viszonyra, a mobilitásra, a családokra egyaránt. Az 1960-as évek statisztikai adatain túl érdemes itt utalni Pisztorai Ferenc[28] kutatásaira is, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy 1945 előtt kevés magatehetetlen öreg került elmagyógyintézetbe, számuk viszont a hatvanas évektől mind radikálisabban növekedett.[29] Vagyis Honvári sugalmazásával ellentétben, igen jellemzővé vált a kiebrudálás. A tézisznyugdíjasok helyzete részleteiben még nem kutatott téma, de sok illúziót az általunk idézett statisztika nem hagy a helyzetükkel kapcsolatban. Ha szépirodalmi példát keresünk, akkor az idők feleleslegessé válását drámai erővel mutatja be Galgóczi Erzsébet regénye, a *Szent Kristóf kápolna*: az értékét veszített falusi lakóházért nem akad örökös, aki az idők ellátását vállalná. A nomenklatúra tagjai Borsodban „frontális helyzetnek”, „idegharcnak”, „idegháborúnak” nevezték a „tézisz-szervezést”. [30]

Igaz, hogy Juhász Pál professzor és kutatócsoportja legális lapokban közölte téziszneurozissal kapcsolatos eredményeit, de a kutatás elé számtalan akadály gördült: nem készült országos felmérés, Kopp Mária visszaemlékezése szerint a publikálást is megnehezítették.[31] Az, hogy a jelenséget egyáltalán vizsgálhatták, leginkább Juhász Pál egyéni erőfeszítéseinek köszönhető. Jellemző azonban a pártállami nyilvánosságra és a közlés szabadságának nagyon is erős határait, hogy a téziszneurozist adaptációs zavarként kellett tárgyalniuk, vagyis a rendszer működésében nem jelölhették ki a problémákat, lényegében mindvégig az az áldozathibáztató mechanizmus működött, mint ami a társadalmi beilleszkedési zavarok kutatását is jellemezte.[32] Meg kell jegyezni továbbá, ha valaki nem az elvárt nyelven, vagy a szűkre szabott szakmai fórum helyett a kocsmában, netán a munkahelyén adott hangot rosszalló véleményének, tettét rendszerint izgatásnak bélyegezték.

Még egy kérdéskört érintenünk kell, a rendszerváltozás privatizációjának, földkérdésainak történetét, amit vitapartnerünk igen leegyszerűsítő módon említ meg. Eppen most folyó kutatásaink, kézirataink tükrében csak arra szeretnénk utalni, hogy a „ki járt jól” felvetés pontatlan, hiszen a kényszerkollektívizálás által elindított „földindulások” teremtették meg azokat a vákuumokat, új konfliktusokat, amelyek további visszaéléseket generáltak. Kovács Teréz így összegezte kutatási eredményét: „Összességében megállapítható, hogy a mezőgazdaság privatizációjának több volt a vesztese, mint a nyertese. A vesztesek a kollektívizált mezőgazdaságban dolgozó beosztott mentalitású kisemberek nagy része lett. A nyerteseknek három csoportja jött létre: az addig működő kollektívizált mezőgazdaság menedzsmentjei közül azok, akik átmentették hatalmukat. A brókerek, ügyeskedők, spekulánsok, akik a kárpótlási folyamat során meggazdagodtak, mert tömegesen vásárolták fel alacsony áron a kárpótlási jegyeket, amelyeket azután az állami vagyon privatizációja során névértéken tudtak felhasználni. Végül az egykori földtulajdonosok és / vagy leszármazottjaik egy csoportja, akik éltek az előállt lehetőséggel és visszaigényelték őseik földjét, esetleg vásároltak is hozzá területeket és gazdálkodásba kezdtek. [33]

*

Tapasztalattörténeti szempontból ezen a helyen a fentiekkel tudunk hozzájárulni a korszak jobb megismeréséhez. Végezetül, a kortársak is feltették a kérdést – nevezetesen, hogy „azért, mert mindenféle modernizációnak vannak vesztesei, sőt esetenként áldozatai is, mondjunk le a haladásról?” Ahelyett, hogy Honvári János előbb idézett felvetését illetően a haladás fogalmának kritikai elemzésébe kezdenénk, [34] inkább Galgóczi Erzsébet 1959-es, kortárs soraival válaszolunk: „olyan áron, hogy embereket kitelepítsünk, öngyilkosságba kergessünk, tönkretegyünk – ilyen áron a nagyüzemi gazdálkodás nem éri meg.” [35]

[1] KENEDI JÁNOS: A megismerés mint büntetési tétel. *Élet és Irodalom*, 2006. március 24.

[2] „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most.” Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektívizálás befejező hullámáról. *Századvég*, 2008. 1. sz. 37–69.

[3] Ö. KOVÁCS JÓZSEF: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Bp., 2012.

[4] https://www.youtube.com/watch?v=cV3_0kPPkHc [6]. (Utolsó letöltés ideje: 2022. február 9.)

[5] Minderre Fejtő Ferenc (1909–2008) is rámutatott: „Kapitalista viszonyok között eladósodott kisparaszt, akit elűznek a földjéről, beletörődik a sorsába, mert egy ismeretlen végzetnek esik áldozatául, miközben tiszteletben tart bizonyos játékszabályokat, amelyeket elfogad (az adósnak fizetnie kell). Ezzel szemben azokban az országokban, ahol kommunista diktatúra van, a paraszt – jóllehet nem bannak vele olyan kíméletlenül, mint a kapitalizmusban – erősebb ellenállást tanúsít, mert nem érti, és nem fogadja el a kommunista játékszabályokat, mert nem látja be, hogy mint kisparaszt csődöt mondott.”

A kommunista rendszer „kíméletlenségének” azonban ellentmond még ugyanazon az oldalon megjelenő eszmefuttatása: „a kommunisták szégyellték ezt az erőszakot, amely egyáltalán nem felel meg az eredeti kommunista tan humanista elveinek, és ezért a birtokok koncentrációját, a tényleges kisajátítást úgy hajtották végre, hogy a szövetkezes látszatát próbálták kelteni (melynek békés elve azonban mindig idegen volt ezektől a nyers emberektől, a polgárháború specialistáitól).” FEJTŐ FERENC: *A népi demokráciák története*. I. Budapest–Párizs, 1991, 243.

[6] A kérdéskör nemzetközi – benne a magyar – történeti összehasonlítását lásd *Arbeiter im Staatssozialismus – ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit. Die DDR im ostmitteleuropäischen Vergleich*. Hrsg. PETER HÜBNER – CHRISTOPH KLEBMAN – KLAUS TENFELDE. Köln etc., 2005.

[7] A bolsevik, szovjet felfogásra, a „nagy történelmi problémák” erőszakos megoldási kísérleteire lásd CARL JOACHIM FRIEDRICH: *Totalitäre Diktatur*. Unter Mitarbeit von Professor Zbigniew K. Brzezinski. Stuttgart, 1957, 37., 49–50.; JOSEPH M BOCHENSKI: Die formale Struktur des Kommunismus. In: *Handbuch des Weltkommunismus*. Hrsg. JOSEPH M. BOCHENSKI – GERHART NIEMEYER. München, 1958, 5–13.

[8] Az MSZMP KB 1958. december 5-i ülése. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*. Szerk. NÉMETHÉ VARGA KAROLA – SOÓS LÁSZLÓ et al. Bp., 1997, /MOL Kiadványai II. Forráskiadványok 29./, 730.

[9] ZYGMUNT BAUMAN: *Socialism. The Active Utopia*. New York, 1976, 17–37.

[10] ORMOS MÁRIA: Boldogság-ideológiák a XX. században. *Magyar Tudomány*, 1994. 10. sz. 1189–1201.; GERD KOENEN: Kommunismus – als Ideologie und als historische Praxis. In: *Jahrbuch Extremismus & Demokratie*. Hrsg. UWE BACKES – ECKHARD JESSE. Baden-Baden, 2000, 34.

[11] KARL POPPER: *A historicizmus nyomorúsága*. Bp., 1989.

[12] SZILÁGYI MÁRTON: Illúzió és utópia között. Miként ábrázolta a hatvanas évek magyar irodalma a téesszervezést? In: *Állami erőszak és kollektívizálás a kommunista diktatúrában*. Szerk. HORVÁTH SÁNDOR – Ö. KOVÁCS JÓZSEF. Bp., 297–321.

[13] HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN: „Kétségbeesésben írtam”. Kuláküldözés – kollektívizálás – elvándorlás a Kádár-korszak szociográfiáiban. In: *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektívizálásról*. Szerk. GALAMBOS ISTVÁN – HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN. Bp., 2019, 183–219.

[14] KARL POPPER: *Against the Cynical Interpretation of History in All life is problemsolving*. Routledge, London, 99–104.; LESZEK KOLAKOWSKI: *Marxism and Beyond. On Historical Understanding and Individual Responsibility*. London, 1971; ZYGMUNT BAUMAN: *A modernitás és a holokauszt*. Bp., 2001, 45–55.

[15] A kötet kritikáját lásd Ö. KOVÁCS JÓZSEF: Kinek a története? Politika- és gazdaságtörténeti tanulmányok finn és magyar vidékekről. (Agriculture and Rural Life in Finland and Hungary. Szerk. Varga, Zsuzsanna – Anssi Halmesvirta. The Finnish Museum of Agriculture, Sarka, 2018). In: *Vidéktörténet 3. Fénytörésben. Struktúrák, lokalitások, mintázatok*. Szerk. HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN – CSIKÓS GÁBOR – HEGEDŰS, ISTVÁN – Ö. KOVÁCS JÓZSEF. Bp., 2021, 261–266.

[16] ANDORKA RUDOLF: A magyarországi és finnországi hosszú távú társadalmi fejlődés a társadalmi jelzőszámok idősorai alapján. *Szociológiai Szemle*, 1991. 1. sz. 35–58.

[17] STANISLAW STEPKA: Peasants in the Face of Activities of the Polish United Workers' Party in Rural Areas (1948–1989); valamint MAŁGORZATA MACHALEK – STANISLAW JANKOWIAK: State Agricultural Farms in Polish Agriculture – the Origin and Social-Economic Consequences. In: *Countryside and Communism in Eastern Europe. Perceptions, Attitudes, Propaganda*. Band 8. Eds. Sorin Radu, Cosmin Budeancă. Hrsg. JAN KUSBER. Wien, 2016. /Mainzer Beiträge zur Geschichte Osteuropas/. Bővebben lásd Ö. KOVÁCS JÓZSEF: A vidéki életvilágok szétrombolása. A közép-kelet-európai kommunista diktatúrák és a vidék. In: *Vidéktörténet 2. Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai*. Szerk. CSIKÓS GÁBOR – HEGEDŰS ISTVÁN – HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN – Ö. KOVÁCS JÓZSEF. Bp., 2019, 339–349.

[18] A Termelő Szövetkezet megalakulására való vissza emlékezéseim”. Adatok Pápasalamon történetéhez. Feljegyezte Papp Lajos, 1981. május 1. Közreadja HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN. In: *Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai*. Szerk. HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN – CSIKÓS GÁBOR – HEGEDŰS ISTVÁN – Ö. KOVÁCS JÓZSEF. Bp., 2019, 295–310.

[19] JÁSDI ISTVÁN: *Mi maradtunk!* Bp., 2018, 314. „Nincs értelme Argentínában, Szingapúrban csirkét eladni 150% állami támogatással csak azért, hogy több naposcsibét adhasson el Bábolna és Nádudvar.” Idézi HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN: A vidékellenes politika elemei Magyarországon az 1960-as években. Kortárs szempontok egy évtized értékeléséhez. In: *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években*. Szerk. HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN – CSIKÓS GÁBOR. Bp., 2020, 13–53.

[20] SZAKOLCZAI ATTILA előadása („Ávós világ a forradalom után”) 2020. december 11-én, Nagy Imre Emlékház. Online elérhetőség: <https://www.youtube.com/watch?v=5qTgBfHzR0&t=2395s> [7]. (Utolsó letöltés ideje: 2022. február 3.)

[21] A „tanyásnak” nem számító nyugat-magyarországi régióra és minden megyei példákra lásd Ö. KOVÁCS JÓZSEF: A Győr-Sopron megyei kollektívizálás mintája. *Győri tanulmányok*. 2011. 105–126.; Uő: *Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról*. Bp., 2015.

[22] Ö. KOVÁCS: *Vidéki Magyarország 1945–1970... i. m.*; *Elhallgatott történelem – Ha a kulák mozdulna*. Rendezte: DALA ISTVÁN, 2014; *Belépési nyilatkozat I–III*. Rendezte: PAP FERENC, PAP ZSOLT, 2013.

[23] Mivel nem derül ki, hogy melyik év, melyik konferenciájára utal, ezért csak sejtjük, hogy az a 2013 elején az MTA BTK Történettudományi Intézetében tartott tanácskozás lehetett. Mindenesetre az biztos, hogy a megnyitó beszédben három traumáról volt szó: Trianon, holokauszt, kollektívizálás. Bővebben lásd **Fodor Pál**

– Pók [8], [9] Attila [8] *A magyarság Európában: ezer év a határon* [8]. *Történelmi Szemle*, 2018. 4. sz. 524–527.

[24] CSIKÓS GÁBOR: Párhuzamos társadalomrajzok. A vidéki társadalom átfelmérésének kezdetei Jászdózsza és Páty példáján (1945). In: *Váltóállítást: diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Szerk. CSIKÓS GÁBOR – KISS RÉKA – Ö. KOVÁCS JÓZSEF. Bp., 2017, 195–234

[25] RIGÓ RÓBERT: Kényszerkollektívizálás Kecskemét térségében. In: *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektívizálásról*. Szerk. GALAMBOS ISTVÁN – HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN. Bp., 2019, 103–114.

[26] LOSONCZI ÁGNES: *Ártó-védő társadalom. Ahogy a társadalom betegít és gyógyít*. Bp., 1989, 133–134.

[27] SZEKÉR NÓRA: A diktatúra „kis körei”. Az aczéli kultúrpolitika néhány sajátossága In: *Forrásvidek. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987)*. Szerk. NAGYMIHÁLY ZOLTÁN – SZEKÉR NÓRA. Lakitelek, 2017, 9–33.

[28] FARKAS JUDIT – PISZTORA FERENC – MARTOS GIZELLA: Történelmi szocio-kulturális pszichológiai vizsgálatok egy zárt faluközösségre, a mezőkövesdi matyó populációra vonatkozóan 1895 és 1945 között. In: *Orvostörténeti közlemények* 92. Szerk. ANTALL JÓZSEF. Bp., 1980, 127–131.

[29] DR. MARTON ZOLTÁN – SZABÓ EMILNÉ: Adatfelvétel az elme-idegbetegségekről (I.). *Statistikai Szemle*, 1966. 7. sz. 699–714.: További vizsgálatokat igénylő adatok szerint az intézetekből elbocsátott ideg- és elmebetegek száma 1952 és 1954 között 35 és 40 ezer fő körül alakult, 1955–1956-ban enyhe csökkenést tapasztaltak, majd 1957-től 1960-ig létszámuk elérte az 50 ezer főt. A legjelentősebb ugrást (55 ezer) éppen az erőszakos kollektívizálás idején, 1960–1961-ben mérték. 1963–1964-ben a hivatalosan nyilvántartott ideg- és elmebetegek száma 60 ezer fő volt. A jelenség nyilvánvaló módon egyéb, hosszabb távú társadalmi folyamatokkal és személyes történésekkel is kapcsolatos, ám igazolható összefüggéseket láthatunk a kényszerkollektívizálás következtében tapasztalt brutalitással, egzisztenciavesztéssel, radikális változásokkal. A „téves-pszichózis” nyomait abban is láthatjuk, hogy az 1962-ben felvett betegek 80 százaléka 20 és 59 év közötti volt. A keresőnek számító betegek 77 százaléka a fizikai dolgozók közül került ki, bár a szellemi foglalkozásuk körében jóval intenzívebben fordult elő. A nők esetében az élettani tényezőkön túl egyértelmű összefüggést láttak a kettős (család és munka) terheléssel. A férfiak körében domináns volt az alkoholizmus.

[30] Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, XXXV.6. Az MSZMP Encs Járási Bizottsága és alsóbb szerveinek, szervezeteinek iratai 1. ö. e. 1960. január 16. (Takács András hozzászólása).

[31] *Juhász egy kis szabolcsi település. Csengersima lakosait vizsgálta, ahol korábban nem volt se alkoholista, se neurotikus. Az életforma-változás hatására aztán sokan inni kezdtek, és minden harmadik ember szorongásos tünetekre panaszkodott. Végül egy svéd lapban jelenhetett meg a tanulmány. [...] Akkoriban ezekről a dolgokról nem volt szerencsés beszélni Magyarországon. A Péti Nitrogénművekről készített tanulmányomat például azért nem engedték közölni hajdan, mert megírtam, hogy az ott dolgozóknak rettenetes az egészségi állapotuk.*” A Kopp Mária-interjú közli FALUSY ZSIGMOND: *Stressz a lelke mindenek. Népszabadság*, 2005. július 5. 5.

[32] ERŐS FERENC: Válság és pszichológia. In: *A válság szociálpszichológiája*. Szerk. ERŐS FERENC. Bp., 1994, 199–210.

[33] KOVÁCS TERÉZ: A mezőgazdaság kollektívizálása és dekollektívizálása. In: *Rendszerváltozás vidéken*. Szerk. Ö. KOVÁCS JÓZSEF – SCHLETT ANDRÁS. Bp., 2022, Kézirat; KOVÁCS TERÉZ: *Paraszti gazdálkodás és a társadalom átalakulása*. Bp., 2020 [2010]; SCHLETT ANDRÁS: Zöld forradalom a szürke zónában. A taylorista mezőgazdaság útvesztői Magyarországon. *Közép-Európai Közlemények*, 2012. (5) 18–19., 209–224.; ÜÖ: Zátonyra futott mezőgazdaság. A magyar agrárium külpiazi helyzetének alakulása az olajrobbanás után. *Regionális földrajzi tanulmányok*, Szeged, 2013, 121–129.

[34] JOHAN HUIZINGA: *A holnap árnyékában – Korunk kulturális bajainak diagnózisa*. Bp., 1991, 39.: *„A haladás pusztán csak iránnyt jelent, tekintet nélkül arra, hogy ennek az útnak a vége boldoguláshoz vagy romláshoz vezet-e. Általában elfelejtjük, hogy csupán a tizenkilencedik századbeli apáink felületes optimizmusa kapcsolta össze az előre pusztán geometriai fogalmával a bigger and better biztonságát.”* Vagy NYIKOLAJ BERGVAJEV: *A történelem értelme*. Bp., 1994, 120.: *„A haladás minden nemzedéket, minden egyént és történelmi korszakot a végcél: a tökéletesség, a nagyság és jólét szolgálatába állítja. A haladás pozitív értelmezése elfogadhatatlan, vallási és erkölcsi szempontokból megengedhetetlen, mert képtelen örökre megoldani az élet problémáit, az egész emberiség minden nemzedékének tragikus konfliktusait, ellentmondásait, szenvedéssel teli sorsát. A haladáselmélet tudatosan állítja, hogy nemzedékek végtelen sorára csak a halál vár. Az emberiség tökéletlen, szenvedéssel teli, ellentmondásoktól szabadult állapotban létezett, s csak egy kiválasztott boldog nemzedéknek adatik meg, hogy valahol a történelmi fejlődés csúcán, korábbi nemzedékek csonthalmain elérhetik a tökéletességet, az élet teljességét. A korábbi nemzedékek e cél elérésének csupán eszközei. A haladás vallása a történelmi korszakokat és a korábbi nemzedékeket értéktelennek, immanens célokat nélkülözőnek tekinti, s csak a jövő elérésének eszközeiként kezeli őket. [...] Nem részesíthetünk előnyben egy olyan nemzedéket, mely korábbi nemzedékek szenvedésének árán éri el a boldogságot és a tökéletességet. A jövőnek semmilyen tökéletes állapota nem válhatja meg a korábbi nemzedékek szenvedését.”*

[35] GALGÓCZI ERZSÉBET: Miért léptek be? Tapasztalatok a győri járásból. *Élet és Irodalom*, 1959. március 11.

Címkék:

[reagálás](#) [9]

[vidéktörténet](#) [10]

[mezőgazdaság](#) [11]

[szocializmus](#) [12]

Kiadás: 22. évfolyam (2022) 1. szám

Forrás webcím: <https://www.archivnet.hu/a-szuksegszeruseg-elkerulhetetlen-paranca-es-a-tortenetkutat-as-valasz-honvari-janosnak>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/a-szuksegszeruseg-elkerulhetetlen-paranca-es-a-tortenetkutat-as-valasz-honvari-janosnak>

[2] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/karikaturak-a-ludas-matyiban-a-teeszesitesrol/670.jpg>

[3] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/karikaturak-a-ludas-matyiban-a-teeszesitesrol/781.jpg>

[4] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/karikaturak-a-ludas-matyiban-a-teeszesitesrol/ludasmatyi1961pages497-497page-0001.jpg>

[5] <https://www.archivnet.hu/karikaturak-a-ludas-matyiban-a-teeszesitesrol>

[6] https://www.youtube.com/watch?v=cV3_0kPPkHc

[7] <https://www.youtube.com/watch?v=5qTgBfHlzR0&t=2395s>

[8] https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2018-4/TSZ_2018-4_Fodor-Pk.pdf

[9] <https://www.archivnet.hu/cimkek/reagalas>

[10] <https://www.archivnet.hu/cimkek/videktortenet>

[11] <https://www.archivnet.hu/cimkek/mezogazdasag>

[12] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szocializmus>